

Franc Hribernik

NEKATERI VIDIKI SOCIO-DEMOGRAFSKEGA POLOŽAJA KMEČKIH DRUŽIN V SLOVENIJI

UVOD

V vseh sodobnih in tehnološko visoko razvitih družbah je prebivalstvo, ki se profesionalno ukvarja s pridelovanjem hrane, vse manjši del skupne populacije. V najrazvitejših državah zagotavlja nacionalno prehransko varnost le še nekaj odstotkov aktivnega kmečkega prebivalstva, ki se po veliko vidikih sodobnega načina življenja ne razlikuje bistveno od drugih socio-profesionalnih skupin. Tako kot slednje se tudi kmečke družine vse izraziteje soočajo s pojavom upadanja tradicionalnih intergeneracijskih solidarnostnih vezi in z naraščajočo krizo družinskih odnosov. Proces razkrajanja tradicionalne socialne entitete, brez katere postaja vprašljiva tudi socialna stabilnost moderne družbe, je eden od poglobitvenih razlogov, zakaj je svetovna organizacija posvetila leto 1994 prav ohranjanju vrednot družinskega življenja. Številni kritični raziskovalci družinske problematike v svojih razmišljanjih upravičeno opozarjajo na povečano diskontinuiteto in na spreminjanje vloge družine pri izvajanju sicer nepogrešljivega socializacijskega procesa. Zato se zastavlja resno vprašanje, ali sploh obstaja primeren substitut socialni skupini, kakršna je družina, za ohranjanje stabilnosti odnosov med člani, še zlasti pa za ohranjanje intergeneracijske solidarnosti, brez katere nobena, še tako razvita moderna družba ne more preživeti. Procesi socialne dezintegracije posledično močno pospešujejo atomizacijo družbenega življenja in povečujejo število posameznikov, ki izgubljajo temeljno življenjsko orientacijo.

Čeprav slovenske družbe ob izteku dvajsetega stoletja ne bi mogli povsem primerjati s tistimi, ki so v svojem socialno-ekonomskem

razvoju naredile bistveno večji korak, je mogoče reči, da je v preteklih desetletjih kljub specifični razvojni paradigmi prav tako doživela globoko socialno transformacijo. Res je sicer, da so bile posamezne družbene skupine dokaj diferencirano vključene v proces modernizacije, vendar nobena izmed njih ni ostala povsem neprizadeta. Tudi socialni sloj kmetov, ki je skozi burne procese deagrarnizacije, industrializacije, urbanizacije in modernizacije doživel zgodovinski zaton. V letu 1991 je statistika uvrstila med kmečko prebivalstvo le še manj kot osem odstotkov (7,6%) slovenskega prebivalstva. Izginjanje tega socialnega segmenta pa pomeni navadno tudi demografsko siromašenje podeželja ter bolj ali manj pospešeno izginjanje njegovih antropogenih značilnosti. Od tega, kakšna je vitalna sposobnost kmečke družine, kakšni so interesi družinskih članov pri ohranjanju tradicije kmetovanja kot specifične socialne in gospodarske funkcije, in ne nazadnje, kakšni so medsebojni odnosi, je v marsičem odvisno tudi, kakšen bo prihodnji razvoj slovenskega podeželja in kakšna bo njegova poseljenost — še zlasti na tistih območjih današnje Republike Slovenije, ki so upravičeno opredeljena kot demografsko ogrožena. Tudi zato je smiselno nameniti tej problematiki posebno analitično pozornost.

RAZISKOVALNI PRISTOP

Pri sociološki analizi položaja slovenske kmečke družine smo uporabili dva temeljna vira: statistične podatke popisa prebivalstva v Republiki Sloveniji v letu 1991 in podatke empiričnega raziskovalnega dela, ki smo ga opravili na Biotehniški fakulteti, Oddelek za

agronomijo, na začetku devetdesetih let (projekt »Kmečka družina«, ki ga je vodila prof. dr. A. Barbič). Z metodo anketnega vprašalnika smo zbrali številne relevantne podatke za 780 naključno izbranih kmetij. Kot izhodiščni metodološki kriterij smo opredelili minimalni obseg obdelovalnih zemljišč (vsaj 1 ha) in starost anketiranih članov kmečkega gospodinjstva (med 18 in 60 let). Podatki zadevajo različne socialno-ekonomske vidike življenja in dela sodobne slovenske kmečke družine. Na ta način so bila izločena ostarela in devitalizirana kmečka gospodinjstva, ki so objektivno obsojena na izginotje. Čeprav smo poskušali posamezne skupine anketirancev številčno izenačiti (gospodarja/moža; gospodarico/ženo; naslednika/moža oz. naslednico/ženo), se nam to ni povsem posrečilo, saj je tradicionalna vloga »prvega« člana gospodinjstva na slovenskih kmetijah še vedno dovolj poudarjena. Rezultati empiričnega raziskovanja razkrivajo številne socialne probleme, s katerimi se dan za dnem soočajo kmečke družine. Eno od najresnejših zadeva prav vprašanje socialne reprodukcije oz. zagotavljanje intergeneracijske kontinuitete.

VITALNOST SLOVENSКИH DRUŽIN SE ZMANJŠUJE

Vsaka družba mora v svojem razvoju poskrbeti za tri temeljne funkcije, brez katerih se porušijo njeni temelji. Te so: skrb za fizično sosledje generacij (biotična reprodukcija), skrb za ustrezno materialno podstat, izvajanje primarnega in sekundarnega socializacijskega procesa (Južnič 1989). Številne socialno-ekonomske spremembe, ki zadevajo moderno slovensko družbo, potiskajo tradicionalne socialne vrednote v pozabo, med njimi tudi tiste, ki se vežejo na obseg in notranjo strukturo gospodinjstev in družin. Statistično spremljanje socialnega dogajanja, povezanega z demografskimi procesi, nesporno dokazuje po eni strani zmanjševanje obsega gospodinjstev (v skupnem številu članov), po drugi strani pa večanje njihovega števila. Podatki v preglednici 1 nam omogočajo podrobnejši vpogled v strukturne spremembe v zadnjih treh desetletjih.

Na začetku šestdesetih let je vsaj četrtina gospodinjstev imela pet ali več članov, potem pa se je njihov strukturni delež iz desetletja v desetletje konstantno manjšal. Precejšen upad je dosegel prav v zadnjem desetletju. Posledično to pomeni, da se zmanjšuje tudi povprečno število članov na gospodinjstvo. Zgolj za ilustracijo navedimo, da je npr. v letu 1931

Preglednica 1

Struktura gospodinjstev v Sloveniji po številu članov v letih 1961, 1971, 1981 in 1991

Gospodinjstva po številu članov	1961	1971	1981	1991
1 član	17,8	17,4	17,1	18,0
2 člana	16,4	17,2	17,8	21,0
3 člani	19,8	20,9	21,6	21,4
4 člani	19,8	22,2	24,3	25,0
5 članov	12,8	11,6	9,4	8,6
6 članov in več	13,4	10,7	9,8	6,0
SKUPAJ (%)	100	100	100	100
skupaj vsa gospodinjstva	458.853	515.531	594.571	640.195
povprečno štev. članov na gospodinjstvo	3,5	3,4	3,2	3,1

Vir podatkov: Rezultati raziskovanj, št. 617. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.

štelo povprečno slovensko gospodinjstvo skoraj pet članov, pri čemer so to povprečje močno presegala prav kmečka. Iz zapisov o socialni problematiki predvojnega (zlasti kmečkega in delavskega) prebivalstva je mogoče povzeti, da je socialna revščina v marsičem sovpadala tudi s številčnim obsegom revnih družin in gospodinjstev, čeprav gre temeljne razloge takega mizernega socialno-ekonomskega stanja iskati zlasti v razvojni zaostalosti in nesposobnosti takratne države za kolikor toliko pravično alokacijo družbenih dobrin. Za splošne socialne in zdravstvene razmere pa so bile posledice katastrofalne (MAISTER, URATNIK 1938; PIRC, BAŠ 1938; MARENTIČ 1957).

Ne glede na to, da je statistična opredelitev kmečkega gospodarstva dokaj ohlapna, podatki popisa prebivalstva v letu 1991 dokazujejo, da se gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom po številu družinskih članov še vedno precej razlikujejo od nekmečkih (preglednica 2).

Primerjava med kmečkimi in nekmečkimi gospodinjstvi pokaže, da je prvih pomembno več v primerih, ki štejejo 5 in več članov. Med vsemi je takih skupaj kar tri desetine (30,5%), medtem ko je gospodinjstev brez kmečkega gospodarstva med vsemi manj kot desetina (9,3%). Je pa zato delež nekmečkih gospodinjstev z enim samim članom skoraj dvakrat višji.

Spreminjanje socialnih razmerij se odraža tudi v načinu življenja prebivalstva. Popis prebivalstva leta 1991 je razkril, da je t. i. družinskih gospodinjstev štiri petine vseh, pri čemer gre v več kot devetih desetinah za gospodinjstva z eno samo družino. Primerov, ko gospodinjstva vključujejo dve ali več družin, pa je vse manj. Vendar lahko rečemo, da se zlasti pri kmečkih gospodinjstvih kljub precejšnjim spremembam v zadnjih nekaj desetletjih ta oblika socialnega sožitja še vedno nekoliko pogosteje pojavlja. Gospodinjstev z dvema ali več družinami je bilo namreč med gospodinjstvi, ki imajo kmečko gospodarstvo, nazadnje še vedno skoraj petina (18,8%).

Odgovor na vprašanje, kakšne so razvojne kvalitativne spremembe v družinski strukturi, pa nam omogočajo komparativni podatki dveh zadnjih popisov slovenskega prebivalstva (preglednica 3). Z njihovo pomočjo lahko tudi ugotovimo kar opazne dinamične spremembe z vsemi spremljajočimi socialnimi posledicami.

Na eni strani se je pomembno povečalo skupno število vseh družin (indeks 106), na drugi strani pa so se signifikantno spremenila razmerja med posameznimi tipi. Izračunani indeksi za vsakega izmed njih opozarjajo na naraščajočo krizo družine in zakonskih zvez, ki je zaznamovala tudi slovensko družbo pred prelomom tisočletja. Po letu 1980 je opazen

Preglednica 2:

Gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom in brez njega po številu članov v Republiki Sloveniji v letu 1991

Število članov

Gospodinjstva	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 in več	SKUPAJ
nekmečka (N)	97.798	103.939	108.773	128.130	31.791	9.280	2.525	839	317	275	483.667
%	20,2	21,5	22,5	26,5	6,6	1,9	0,5	0,2	0,1	0	100
kmečka (N)	17.597	30.202	27.915	32.591	23.394	14.920	6.153	2.348	867	544	156.531
%	11,2	19,3	17,8	20,8	14,9	9,5	3,9	1,5	0,6	0,3	100
SKUPAJ (N)	115.395	134.141	136.688	160.721	55.185	24.200	8.678	3.187	1.184	819	640.198
%	18	21	21,4	25,1	8,6	3,8	1,4	0,5	0,2	0,1	100

Vir podatkov: Rezultati raziskovanj, št. 617. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.

Preglednica 3
Število in struktura družin v Republiki Sloveniji v letih 1981 in 1991

Tip družine	1981	%	1991	%	Indeks 1991/1981
zakonski par brez otrok	106.779	20,4	109.594	19,9	103
zakonski par z otroki	330.530	63,3	325.622	59,0	98
mati z otroki	65.108	12,5	85.214	15,4	131
oče z otroki	9.552	1,8	14.095	2,6	148
neporočen par brez otrok	4.595	0,9	4.966	0,9	108
neporočen par z otroki	5.750	1,1	12.408	2,2	216
SKUPAJ	522.314	100,0	551.899	100,0	106

Vir podatkov: Rezultati raziskovanj, št. 617. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.

trend upadanja števila sklenjenih zvez, koeficient razvezanih (na tisoč sklenjenih) pa je v istem časovnem obdobju okoli 220. To pomeni, da razpade približno petina vseh sklenjenih zakonskih zvez. Upoštevanja vreden je brez dvoma podatek, da je več kot tretjina vseh slovenskih družin nepopolnih družin. Razmeroma precejšnje relativno povečanje se kaže pri družinah z enim samim staršem, kar je pogosto povezano z dokončnim razpadom družine. Hkrati naraščajo t. i. izvenzakonske skupnosti in še zlasti fenomen »reprodukcijske abstinence«, ki se izraža v precej povečanem številu parov brez otrok prav v zadnjem desetletju. Ali to dogajanje kaže na specifični pojav pasivnega odpora (nerojevanje otrok) mladih proti družbenim spremembam in socialni neperspektivnosti te generacije (Jež 1993: 36), je z vidika zagotavljanja socialne reprodukcije in generacijske kontinuitete brez dvoma še kako relevantno socialno vprašanje, ki mu ta družba kljub povsem očitnim alarmantnim socio-demografskim indikatorjem zagotovo še ne posveča dovolj pozornosti. Posledice — tako na ravni posameznika kot družbe — pa bodo neposredno zaznamovale življenje že sedanjih generacij.

Čeprav sociologi v glavnem ne govorijo več o ostrih protislovjih med mestom in podeželjem, se specifičnosti večstoletnega, bolj ali manj ločenega socialnega in prostorskega razvoja kljub vsemu deloma reproducirajo. Primerjava med slovenskimi urbani in ostalimi

naselji je pokazala, da kakšnih ekstremnih odstopanj sicer ni, vendar pa je strukturni delež nepopolnih družin (npr. mati z otrokom, neporočen par brez otrok) pri slednjih nekoliko nižji, na kar najbrž v določeni meri vplivajo tudi tradicionalne družbene norme, ki so na slovenskem podeželju še ohranjene in so kljub temu, da izgubljajo pomen, še vedno razmeroma učinkovita neformalna socialna kontrola (HRIBERNIK 1985).

Na močno zmanjšano vitalnost slovenskega prebivalstva pa opozarjajo še drugi socio-demografski indikatorji. V zadnjem desetletju se je stopnja natalitete prav tako konstantno zmanjševala, stopnja mortalitete pa je ostajala razmeroma nespremenjena. Naravni prirastek (koeficient na tisoč prebivalcev) je npr. v letu 1981 znašal še 5,4, deset let pozneje pa le 1,1. Slovenska družba se tako vse hitreje stara, reprodukcijska sposobnost prebivalstva pa posledično hitro upada. Povprečno število otrok v družini se je znižalo od 1,34 v letu 1981 na 1,31 v letu 1991. Res pa je, da so med posameznimi družbenimi sloji precejšnje razlike. Analiza rodnosti glede na različni socio-profesionalni položaj žensk potrjuje znano dejstvo, da ženska rodi tem manj otrok, čim višje je na socialni lestvici. Od te paradigme deloma odstopajo najvišji sloji. V generacijah, rojenih po prvi svetovni vojni, še samo kmečke ženske zagotavljajo biološko reprodukcijo svoje socialno-poklicne skupine (ŠIRCELJ *et al.* 1989: 16). To pomeni, da imajo najvišjo stopnjo rodnosti

najnižji socialni razredi, najnižjo pa t. i. srednji sloji. V primeru, da se bo proces zmanjševanja natalitete v Sloveniji nadaljeval, bo vedno večje tudi izenačevanje rodnosti, vendar na ravni, ki ne bo zagotavljala niti enostavne biotične reprodukcije.

Omenjeni pokazatelj vitalnosti kot zanesljiv indikator demografskega dogajanja kaže, da je število živorojenih že skoraj enako številu umrlih, oziroma, da prebivalstvo po tej poti skoraj ne narašča. Trend naglega padanja rodnosti je lahko tudi neposredni odsev slabih in neurejenih družbenih razmer, pa tudi rezultat nedorečene strategije nacionalnega razvoja, ki očitno ne zna poskrbeti za lastni fizični obstoj. Sicer pa je rodnost pogojena s številnimi dejavniki, med katerimi imajo pomembno vlogo

zlasti naslednji: družbeno-ekonomski položaj posameznika in družine; izobrazba in zaposlenost (še zlasti žensk); kulturni dejavniki (družbene norme, vrednote, javno mnenje, religiozna, etnična in rasna pripadnost); antropološki in psihološki dejavniki (Boh 1988). Vedenjski obrazci glede števila otrok v družini se tudi zato na podeželju bolj ali manj razlikujejo od tistih v urbanih naseljih. Lahko bi rekli, da take teoretske ugotovitve v marsičem potrjujejo tudi statistični podatki popisa prebivalstva v Sloveniji v letu 1991 (preglednica 4).

Iz predstavljenih podatkov lahko povzameмо, da je družin, ki so imele ob popisu prebivalstva 6 in več otrok, vedno manj in da so vse bolj »folklorni« ostanek reprodukcijskega vzorca, ki je bil zlasti na podeželju in med

Preglednica 4

Deleži družin po tipu in številu otrok v urbanih in neurbanih naseljih v Sloveniji v letu 1991

Število otrok v družini

	1	2	3	4	5	6 in več	SKUPAJ
urbana naselja SKUPAJ	50,3	43,2	5,5	0,7	0,1	0,0	100
zakonski par z otroki	42,8	49,8	6,3	0,8	0,2	0,1	100
mati z otroki	71,2	25,0	3,3	0,4	0,1	0,0	100
oče z otroki	69,5	25,4	4,1	0,8	0,1	0,0	100
neporočen par z otroki	61,9	32,0	5,0	0,7	0,2	0,0	100
ostala naselja SKUPAJ	43,5	43,4	10,3	2,0	0,5	0,2	100
zakonski par z otroki	36,4	48,9	11,7	2,3	0,5	0,2	100
mati z otroki	68,8	24,4	5,3	1,1	0,2	0,2	100
oče z otroki	64,0	27,6	6,6	1,4	0,3	0,1	100
neporočen par z otroki	58,7	32,8	6,3	1,4	0,6	0,2	100
SLOVENIJA SKUPAJ	47,0	43,3	7,9	1,4	0,3	0,1	100
zakonski par z otroki	39,6	49,4	9,0	1,5	0,3	0,2	100
mati z otroki	70,1	24,7	4,2	0,7	0,2	0,1	100
oče z otroki	66,9	26,4	5,3	1,1	0,2	0,1	100
neporočen par z otroki	60,5	32,3	5,6	1,0	0,4	0,2	100

Vir podatkov: Rezultati raziskovanj, št. 617. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.

kmečkim prebivalstvom še ne tako davno povsem vsakdanji pojav. V mestnih naseljih so jih v letu 1991 našli skupaj le 145, v drugih naseljih pa še trikrat toliko (439). Čeprav so tako med tipi družin kot tudi med naselji opazne razlike, je mogoče na splošni ravni ugotoviti, da postaja tipičen reprodukcijski vzorec slovenske družine eden ali dve otroka. Kar je več, očitno presega tako materialne pogoje kot tudi spremenjeni miselni horizont večine ljudi. Hkrati je mogoče domnevati, da se želi del slovenske populacije tudi povsem zavestno izogniti starševski odgovornosti. S tega zornega kota se v razmerah močno zmanjšane natalitete upravičeno zastavlja vprašanje, na kakšen način naj se sploh vrednoti starševstvo (tako materinstvo kot očetovstvo), ki ga še vedno razumemo bolj kot samoumevno odgovornost posameznika in manj kot družbeno nujno funkcijo, ki mora biti adekvatno vrednotena. Ne gre pozabiti, da temelji celoten sistem socialne varnosti — zlasti za vse večje število ostarelega in delovno nesposobnega prebivalstva — izključno na vitalnih sposobnosti mladih generacij za produktivno delo. Primanjkljaj v močno zmanjšani nataliteti je res mogoče pragmatično reševati z imigracijskimi procesi, vendar ti porajajo v številnih zahodnoevropskih družbah vse ostrejša in težko rešljiva socialna konflikta med domicilnim prebivalstvom in (pre)veliko množico priseljencev. V navezavi na ekstremne ideološke nazore pa še dodatno poglobljajo brezno medsebojnega nezaupanja. Zahodnoevropski primer bolj ali manj ponesrečene integracije različnih etničnih skupin, kultur, religij in drugih specifičnih značilnosti soobstoja različnosti postavlja znova pod vprašaj tudi sociološke in antropološke teorije o uspešnosti procesov asimilacije in akulturacije. Ob precejšnjem deležu neavtohtonega prebivalstva in diferenciranih reprodukcijskih vzorcih obstaja možnost nastanka podobnega socialnega dogajanja — takega, kot se manifestira v razvitejših evropskih državah — tudi v Sloveniji. Gre vsekakor za socialno izrazito destruktivni pojav s številnimi intergeneracijskimi posledicami.

Z uporabo kvantitativnih primerjalnih metod je potemtakem mogoče precej zanesljivo potrditi izhodiščno domnevo o slabenju vitalnosti slovenske družbe. V nadaljevanju pa

poglejmo, kako so večdesetletne specifične družbeno-ekonomske okoliščine vplivale na spreminjanje kmečke družine in njene socialne funkcije.

KMEČKA DRUŽINA KOT SKUPNOST VEČJEGA ŠTEVILA DRUŽINSKIH ČLANOV

Nekatere že opravljene in poglobljene raziskave glede socialno-ekonomskega položaja slovenskega kmečkega prebivalstva v 80. letih (npr. Barbič *et al.* 1984) ter na začetku 90. let (BARBIČ *et al.* 1993) nakazujejo, da proces transformacije kmečke družine z velikim številom družinskih članov v moderno nuklearno družino še ni končan. Hkrati pa analize socio-demografskega položaja prebivalstva v t. i. demografsko ogroženih območjih opozarjajo, da so resno natrgane ali celo povsem pretrgane medgeneracijske vezi. Tako smo lahko npr. ugotovili, da na območju zaščitenega Triglavskega narodnega parka prevladujejo gospodinjstva z enim ali dvema članoma in se vitalni človeški potenciali v dosti primerih že iztekajo. Omenjeni primer je le eden od številnih, ki karakterizirajo marsikatero obmejno področje in področja, ki so v razvoju ostala na obrobju družbenega dogajanja. Antropogeni element izginja tudi na področjih, ki jih je (po vsej verjetnosti trajno) prizadel proces deagrarizacije in devitalizacije. Možnosti za vnovično oživljanje pa so zelo vprašljive. Tudi zato razvite evropske države namenjajo vse več socialne in neposredne ekonomske podpore prebivalstvu, ki je še voljno vzdrževati podobo kulturne krajine sicer redko naseljenih hribovitih in gorskih predelov. V teh državah so kmečkemu prebivalstvu priznali, da ima njihovo življenje in delo v ruralnem prostoru veliko več kumulativnih socialnih funkcij kot zgolj prevladujočo ekonomsko funkcijo.

Rezultati opravljenega raziskovalnega dela (projekt »Kmečka družina«) kažejo, da so kmetije, na katerih temeljni nosilci kmetovanja sodijo v kategorijo vitalnega kmečkega prebivalstva, po številu družinskih članov precej nad slovenskim povprečjem. Med 780 anketiranimi jih je kategorijama s štirimi in petimi člani pripadlo vsaki četrtnina, s šestimi pa nekaj manj kot petina. Redke niso bile niti kmetije, ki so štejele sedem in več družinskih članov (skupaj 14,1%). Čeprav se na kmetiji

pojavnajo tudi večdružinska gospodinjstva, se številne socialne in ekonomske funkcije izvajajo bolj ali manj nediferencirano. Kmečka gospodinjstva so v nasprotju z urbanimi navadno še vedno dvo- in večgeneracijska, enogeneracijska pa so manj pogosta. V raziskavi smo jih zasledili le okoli 5 odstotkov. Poglobljena analiza glede na socio-ekonomski tip kmetije pa je pokazala tudi nekatere specifičnosti, ki bi jih na podlagi opredeljenega raziskovalnega vidika težko generalizirali na vso slovensko kmečko populacijo. Razlike se prav tako pojavljajo v povezavi s prostorsko lociranostjo kmetij. Tiste, ki so bližje urbanim centrom, se neprimerno hitreje modernizirajo — ne le v proizvodno-tehničnem pomenu besede, temveč tudi v socialnem, kar se kaže tudi v manjšanju števila potomcev. Ob upoštevanju celostnega demografskega dogajanja, ki zadeva slovensko kmečko prebivalstvo, pa se izkaže, da je ta socialni segment zajel proces pospešenega staranja z vsemi socialnimi posledicami, med katerimi ne gre spregledati naraščajočega zamiranja kmetovanja. Makarovičeva (1991) ocenjuje, da je v posameznih slovenskih regijah razmeroma velik del kmečkih gospodarstev podvržen procesu devitalizacije in končnemu izginotju. Tudi stratifikacijska analiza kmečkega prebivalstva je pokazala, da je mogoče z vidika različnih socialnih, ekonomskih, demografskih in razvojnih indikatorjev le manjši del slovenskih kmetij opredeliti kot vitalne in perspektivne (Tomšič, Lušín 1993).

KMEČKA DRUŽINA KOT SOCIALNA IN INDIVIDUALNA VREDNOTA

V zadnjih nekaj desetletjih se je zunanja in notranja podoba slovenske kmetije in kmečkega gospodinjstva močno spremenila. Vrednote, ki jih vsiljuje »zunanji« svet, vstopajo v kmečko družino ne le s pomočjo vse močnejšega vpliva sodobnih informacijskih sredstev in sredstev množične zabave, temveč jih prinašajo tako zaposleni člani kmečkih gospodinjstev kot šolajoči se otroci. S tradicionalnimi vrednotami inkulturirane starejše generacije so se le težka podredile številnim novostim, ki nezadržno vdirajo v nekdanj povsem trden in neprepusten kmečki družinski svet. Zaradi tega se ne tako redko porajajo bolj ali manj ostri konflikti med generacijami

in med spoloma. Avtoritarnost in patriarhalnost kot dominantni karakteristiki tradicionalnih odnosov med prebivalci na podeželju in zlasti med člani kmečkih družin se bolj ali manj hitro umikata demokratičnih in enakopravnim odnosom. Od tega, kakšna je socialna klima v kmečkem gospodinjstvu, je v marsičem odvisno, kakšna je njegova ekonomska uspešnost in kakšne so razvojne možnosti kmečkega gospodarstva. Z vidika socialne varnosti pa so nekonfliktna socialna razmerja tudi trden temelj medgeneracijske solidarnosti, ki v moderni družbi dokaj hitro izginja, skrb za starejše in onemogle pa se vse bolj institucionalizira.

Podatki v preglednici 5 nam razkrivajo, kako anketiranci ocenjujejo medosebne odnose v kmečki družini. Pri tem je treba vsekakor upoštevati omejitve, ki jih vsebuje izbrani metodološki način zbiranja podatkov s pomočjo anketnega vprašalnika. Raziskovalna skepsa je na mestu zlasti glede iskrenosti odgovorov na tista vprašanja, ki zadevajo prav medsebojne odnose, saj razkrivanje konfliktnih družinskih razmerij deloma razkriva tudi osebnost anketiranca. Za konflikt pa sta vselej potrebna vsaj dva, pri čemer ni mogoče vnaprej opredeliti krivdno odgovornost za nastali položaj.

Na temelju subjektivne ocene anketirancev bi lahko domnevali, da vsaj na splošni ravni odnosi med člani kmečkih gospodinjstev niso posebej problematični, čeprav v posameznih

Preglednica 5
Ocena medsebojnih odnosov v okviru kmečkega gospodinjstva

Ocena	Število	%
zelo slabi	2	0,3
slabi	12	1,5
niti dobri niti slabi	105	13,5
dobri	508	65,1
zelo dobri	137	17,6
brez odgovora	16	2,0
SKUPAJ	780	100,0
povprečna ocena	4	

Vir podatkov: Projekt »Kmečka družina« (1991),

primerih prihaja do manjših, a tudi večjih medsebojnih trenj, v izjemnih primerih pa se ekstremni konflikti končajo ne le z razbitjem družine, temveč tudi v kriminalni sferi. Kvalitativne spremembe se kažejo v odnosih med generacijami — med starši in otroci, med gospodarjem (gospodarico) in ostalimi aktivnimi člani kmečkega gospodarstva, med generacijo gospodarja/rice in njegovih/njenih staršev itn. Konfliktne situacije nastajajo v procesu odločanja o številnih vprašanjih, ki zadevajo bodisi posamezne ali vse (podrejene) družinske člane. Delitev dela ostaja na številnih slovenskih kmetijah še vedno precej tradicionalna, čeprav se vedenjski obrazci pod težo družbenih okoliščin tudi tu počasi spreminjajo. Pri vse večjem usmerjanju kmetov k pridobivanju dohodka iz nekmetijskih dejavnosti je zlasti delovna vloga ženske na kmetiji postala še bolj poudarjena (npr., opravljanje kmetijskih del s kmetijsko mehanizacijo). Toda o vitalnih stvareh (zlasti ekonomske in razvojne narave) še vedno najbolj pogosto odloča prav »prvi« član kmetije — kmečki gospodar. Lahko bi rekli, da patriarhalnost kot tipična značilnost tradicionalnih kmečkih družb na slovenskem podeželju in zlasti med kmečkim prebivalstvom še zdaleč ni povsem izginila (JUŽNIČ 1984; HRIBERNIK 1985).

Čeprav podatki raziskave ne kažejo, da bi med družinskimi člani v okviru kmečkih družin prihajalo do resnejših konfliktov, vsekakor ni mogoče prezreti vpliva socio-kulturnega okolja na spreminjanje odnosov med družinskimi člani. Podaljšano izobraževanje tudi kmečkih otrok in iskanje temeljne zaposlitve v nekmetijskih dejavnostih sta vnesla v družinska razmerja nove kvalitativne elemente, ki bolj ali manj usodno determinirajo (dez)integracijske procese. Ekonomska samostojnost odraslih mlajših družinskih članov daje zadostno osnovo za njihovo povsem samostojno odločanje. V primeru nerešljivih medgeneracijskih konfliktov (zlasti med nosilci kmetovanja in nasledniki) pa se lahko pretrga tudi že predvidena intergeneracijska kontinuiteta. Odhod mladih s kmetij pomeni v večini primerov posledično tudi zaton ne le socialne, temveč tudi njene ekonomske funkcije. Ponovna vrnitev na kmetijo po tem, ko si je »pregnani« potomec že uredil lastno življenje drugod, pa je vsekakor manj pogosta.

Kako tesno je posameznik navezan na temeljno socialno celico (družino), je potemtakem najbolj odvisno prav od urejenih družinskih odnosov. Od te urejenosti je pogosto odvisna tudi možnost zagotovitve medgeneracijske kontinuitete. Rezultati raziskovalnega dela med vitalno kmečko populacijo kažejo (preglednica 6), da je navezanost na primarno družbeno skupino med različnimi identifikacijskimi socialnimi oblikami najpomembnejša in tudi najvišje ovrednotena. Hkrati se pokaže tesna povezanost med oceno družinskih odnosov in stopnjo navezanosti. Čim višje je ocenjena kvaliteta odnosov med družinskimi člani, tem bolj je izražena tudi njihova socialna pripadnost. S širjenjem socialnega prostora pa identifikacija postopno slabi, kar pomeni, da širši družbeni okviri v zavesti kmečkega prebivalstva niso več tako pomembni. Vsekakor je treba pojasniti, da je izkazana, razmeroma zelo visoka stopnja navezanosti na Slovenijo kot nacionalni socialni prostor sovpadla s političnimi dogodki tik pred osamosvojitvijo Slovenije v letu 1991. Država kot taka, ki v razmišljanju in praktičnih izkušnjah kmeta skrbi zlasti za pobiranje davkov in mu nenehno nalaga nepriljubljene obveznosti, bistveno manj pogosto pa sama kaj daje, med kmečkim prebivalstvom v dosedANJI zgodovini nikoli ni imela kakšnega velikega ugleda (JUŽNIČ 1984). Predpostavljamo lahko, da bi bili odgovori na ponovno zastavljeno vprašanje danes najbrž že precej spremenjeni, čeprav se pomen identitete posameznika z nacionalnim okvirom vsaj v novonastalih državah kaže na nekoliko drugačen način kot tam, kjer gre za bogato državotvorno tradicijo.

Če torej odmislimo vpliv intervenirajoče politične dimenzije, podatki potrjujejo teoretsko spoznanje, da intenzivnost poistovetenja posameznika s socialnim prostorom navadno korelira z vsakdanjo življenjsko pomembnostjo tega prostora. To je treba povezati tudi s preglednostjo nad socialnim dogajanjem. Posameznik pač najbolje pozna razmere v ožjih socialnih okvirih, pri čemer je družinski milje po vseh znanih indikatorjih najpomembnejši. Razmeroma visoka stopnja navezanosti kmečkega prebivalstva na področje, kjer živijo in opravljajo vsakdanje gospodarske aktivnosti, je lahko v luči vse bolj izrazitih dezintegracijskih procesov v moderni (formalizirani) slovenski

Preglednica 6

Ocena navezanosti anketirancev na posamezne socialno identifikacijske oblike (ocena 1-5)

Stopnja navezanosti	Navezanost na											
	družino		vas, naselje		krajevno skupnost		občino		regijo		Slovenijo	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
sploh ni	3	0,4	15	1,9	62	7,9	98	12,6	94	12,1	17	2,2
malo	5	0,6	32	4,1	128	16,4	196	25,1	172	22,1	46	5,9
srednje	73	9,4	193	24,7	288	36,9	320	41,0	280	35,9	120	15,4
precej	174	22,3	295	37,8	200	25,6	121	15,5	158	20,3	220	28,2
zelo	525	67,3	245	31,4	102	13,1	45	5,8	76	9,7	377	48,3
SKUPAJ	780	100	780	100	780	100	780	100	780	100	780	100
povprečna ocena	4,6		3,9		3,2		2,8		2,9		4,1	

Vir podatkov: Projekt »Kmečka družina« (1991), Ljubljana.

družbi tudi pomemben razvojni element. Od pripravljenosti ljudi za reševanje skupnih problemov — naj gre za vprašanja komunalne in infrastrukturne ureditve, ekološka vprašanja, razvijanje prostočasovnih kulturnih in športnih aktivnosti ali za reševanje socialne problematike — je odvisna tudi kvaliteta družbenega in individualnega življenja. V eni od poglobljenih raziskav o odnosih medsebojne pomoči in sodelovanja (MAKAROVIČ 1979) se je pokazalo, da kooperativni odnosi na slovenskem podeželju s procesi modernizacije sicer izgubljajo nekdanje bogate tradicionalne oblike, vendar se deloma vzpostavljajo tudi novi odnosi, ki ustrezajo socialnim in ekonomskim spremembam v življenju kmečkega in podeželskega prebivalstva. Višje oblike modernizacije kmetijstva povzročajo tudi vse pogostejši pojav zapiranja kmečkih družin v ozke družinske okvire, kar posledično pomeni tudi zmanjšano pripravljenost za kooperativnost (HRIBERNIK v: BARBIČ *et al.* 1984).

Če je družina med kmečkim prebivalstvom razmeroma najvišje ovrednoten identifikacijski socialni prostor, si je smiselno zastaviti še vprašanje, kateri so najpomembnejši razlogi za njeno ustvarjanje in za ohranjanje njene multidimenzionalne socialne vloge. Razkrivanje temeljnih razlogov nam je lahko tudi v pomoč

pri pojasnjevanju visoke ocene pomembnosti kmečke družine kot primarne socialne skupine, brez katere vsaj na kmetiji ni mogoče uspešno izvajati zlasti ekonomsko-razvojne funkcije. V preglednici 7 je navedenih petnajst razlogov, ki so jim anketiranci pripisali ocene med 1 in 5. Rezultati raziskave so vsekakor vredni analitične pozornosti.

Z gotovostjo lahko trdimo, da je za anketirance hkrati pomembnih več razlogov, ki so med seboj tesno povezani. V prvi vrsti gre za izjemno pomembno in heterogeno socializacijsko funkcijo, ki jo v vseh družbah, tako tradicionalnih kot modernih, še vedno najbolje izvaja družina. Naprej, družina je nepogrešljiva individualna in socialna potreba in temeljni okvir, ki daje članom fizično in socialno varnost na podlagi prevladujoče intergeneracijske solidarnosti. Anketirani člani slovenskih kmečkih gospodinjstev ocenjujejo, da je družina tista socialna institucija, ki na najbolj učinkovit način skrbi za vzgojno-izobraževalni, socialni, fizični, emocionalni in intelektualni razvoj posameznika. Hkrati je njena vloga nepogrešljiva pri zagotavljanju nacionalnega preživetja in tudi nujnosti intergeneracijskega ohranjanja ekonomske in proizvodne funkcije kmečkega gospodarstva. To pomeni, da lahko le prokreativna vloga družine zagotovi ohranitev tradicije

Preglednica 7

Ocena pomembnosti razlogov za ustvarjanje družine med kmečkim prebivalstvom (povprečne ocene)

RAZLOGI	gospodar/ mož	gospoda- rica/žena	naslednik/ mož	naslednica /žena	SKUPAJ	N
Družina je najbolj primerna za nego in vzgojo otrok	4,50	4,60	4,40	4,40	4,48	(780)
Želja po družini in otrocih	4,40	4,60	4,30	4,40	4,44	(780)
Družina zagotavlja ohranitev in nadaljevanje slovenskega rodu	4,30	4,30	4,20	4,00	4,22	(780)
Družina daje članom čustveno oporo	4,10	4,30	4,10	4,20	4,19	(780)
Preskrba za starost in v primeru bolezni	4,00	4,00	3,90	3,80	3,98	(780)
Zagotavlja nasledstvo in prihodnost kmetije	4,10	4,00	3,90	3,70	3,98	(780)
Življenje v družini daje občutek smisla in pripadnosti	4,00	4,00	3,90	3,80	3,96	(780)
Družina daje socialno varnost	3,80	3,90	3,70	3,80	3,84	(780)
Družina zagotavlja delovno silo	3,70	3,70	3,40	3,40	3,62	(780)
Življenje v družini ima številne ekonomske prednosti	3,60	3,70	3,40	3,60	3,57	(780)
Družina daje družbeni položaj in ugled	3,50	3,60	3,30	3,30	3,49	(780)
Družina daje možnosti za razvijanje lastnih nagnjenj in sposobnosti	3,40	3,50	3,20	3,30	3,35	(780)
Družina omogoča človeku, da je bolj uspešen v službi	3,00	2,90	2,90	2,90	2,94	(780)
Večina ljudi ima družino	3,10	2,90	2,70	2,90	2,92	(780)
Družina daje možnosti umika pred problemi in obveznostmi	2,70	2,70	2,70	2,70	2,72	(780)

Vir podatkov: Projekt »Kmečka družina« (1991), Ljubljana.

kmetovanja kot vzvišane vrednote v tradicionalni mentaliteti kmečkega prebivalstva, a tudi socialno in humano skrb za ostarele člane kmečkih gospodinjstev. Slednja postane še zlasti pomembna, če upoštevamo, da je ostarela populacija v vseh sodobnih družbah potisnjena na socialno obrobje, tradicionalna

intergeneracijska solidarnost pa se kot socialna vrednota v zavesti mladih generacij pri vseh družbenih slojih bolj ali manj hitro izgublja. Čeprav se tudi slovenski kmetje po spletu novonastalih socialnih okoliščin pridružujejo precejšnji množici starostnikov v domovih za ostarele, to vsaj za zdaj pri njih še ne

pomeni prevladujoče paradigme. Zdi se, da se je intergeneracijska solidarnost kljub spremembam še najbolj ohranila prav med kmečkim prebivalstvom, tudi zato, ker se način življenja in dela na kmetiji še vedno v marsičem precej razlikuje od načinov življenja drugih družbenih slojev. Visoka ocena socialno-skrbstvene funkcije kmečke družine in izjemna pomembnost zagotavljanja nasledstva vsekakor potrjujeta domnevo o ohranjanju nekaterih tradicionalnih vrednot. Ocena o pomenu identifikacije posameznika z družino kot primarno socialno skupino pa znova potrjuje, da je družina za kmečko prebivalstvo središčna vrednota, ki pa jo je naraščajočemu številu samskih kmečkih fantov vedno težje uresničiti. V letu 1992 je bil npr. med vsemi ženini (9.119) delež kmečkih fantov le 3,2%, nevest, ki so po svojem socio-profesionalnem statusu pripadale skupini kmetovalcev, pa je bilo skupaj le 122 (1,3%). Od vseh nevest, ki so se poročile s kmečkimi fanti, jih je le desetina pripadala isti socio-profesionalni kategoriji. Interes tako kmečkih deklet kot pripadnic drugih socialnih slojev za poročanje na kmetijo je namreč že nekaj časa bistveno manjši od dejanskih potreb. S problematiko zagotavljanja socialne in biotične reprodukcije se ubadajo vse razvitejše države, zaradi česar ženitovniško tržišče po sili razmer daleč presega ozke nacionalne okvire.

V prispevku smo že nekajkrat omenili tudi izjemno pomembno ekonomsko vlogo, ki jo opravlja kmečka družina. Tudi s tega zornega kota so anketiranci razmeroma visoko ovrednotili življenje v družini. Zlasti med pripadniki vse večjega števila nezaposlenih je dokaj razširjeno stališče, da je kmečkemu prebivalstvu kljub morda težjim delovnim pogojem vendarle bistveno lažje preživeti kot osiromašenim delavskim slojem. Temeljno prednost vidijo zlasti v možnosti zagotavljanja lastne prehranske varnosti. Za ohranjanje ekonomske funkcije pa kmetija nujno potrebuje vitalno delovno silo. To je za anketirance še eden od pomembnih razlogov za ustvarjanje družine. Družina pa končno daje tudi določen družbeni status in ugled ter omogoča posamezniku razvoj njegovih sposobnosti. Še najmanj pomembni so se zdeli anketirancem naslednji razlogi: opora družine za večjo uspešnost zaposlenega člana na delovnem mestu; ker ima večina ljudi

družino; vloga družine kot zatočišča pred problemi in prevelikimi obveznostmi.

Rezultati analitičnega dela opozarjajo, da se sicer ocene posameznih skupin anketirancev med seboj bistveno ne razlikujejo, je pa kljub vsemu mogoče razbrati, da je med starejšimi in predvsem med ženskami (zlasti med tistimi, ki so si že ustvarile družino) vsaj za odtenek višje ocenjena vloga najpomembnejših razlogov za ustvarjanje družine. To nikakor ni presenetljivo, če upoštevamo heterogeno vlogo kmetice na kmetiji in njeno v veliko pogledih celo ekskluzivno skrb za družinsko življenje.

Težko je sicer ovrednotiti, koliko je k večji reproduktivni vlogi kmečkih žensk prispeval tradicionalni pogled na velikost kmečke družine, vendar ostaja nespodbitno dejstvo, da so vse do dramatičnega zmanjšanja deleža kmečkega prebivalstva prav kmečke ženske prispevale precej več k zagotavljanju nacionalnega demografskega potenciala kakor drugi družbeni sloji. Na vprašanje, koliko otrok je bilo na anketiranih kmetijah že rojenih in kolikšno naj bi bilo njihovo končno število, so anketiranci in anketiranke odgovorili tako, kot kažejo podatki v preglednici 8.

Vsa anketirana populacija seveda glede na pripisan starostni in zakonski status še ni ustvarila družine oz. poskrbela za potomstvo. Med tistimi, ki so to že storili, pa podatki kažejo, da prevladujejo družine z dvema in tremi otroki (okoli sedem desetih vseh), dobra desetina (13%) z enim, preostalih 15,8% pa s štirimi otroki in več. Še zlasti zanimivi so odgovori o želenem številu otrok. Lahko rečemo, da si praktično vsi anketiranci in anketiranke želijo potomcev, njihovo število pa je precej različno. V nekaj manj kot polovici primerov naj bi bilo to število omejeno na dva otroka (najbolj zaželena je kombinacija sina in hčere); tretjina anketiranih bi imela po tri otroke; dobra desetina po štiri; večje število — po pet in več — pa nekaj več kot sedem odstotkov. Želja, imeti samo enega otroka, je pri anketirancih za zdaj še redka. Mogoče pa je zanesljivo sklepati, da so tudi predstave o zelo velikem številu otrok vse manj pogost reprodukcijski socialni vzorec. V nekaterih primerih smo celo ugotovili, da je bila številka o želenem potomstvu nižja od realizirane. Najbrž se tudi kmetje zavedajo, da pomeni veliko število otrok po eni strani veliko obveznosti in

Preglednica 8
Skupno število rojenih in število zelenih otrok na
anketiranih slovenskih kmetijah

Število otrok	Rojeni		Želeno število otrok	
	N	%	N	%
1	69	13,0	29	3,8
2	238	44,7	330	43,3
3	141	26,5	258	33,8
4	46	8,6	88	11,5
5	19	3,6	35	4,6
6	7	1,3	8	1,0
7	7	1,3	8	1,0
8	1	0,2	1	0,1
9	2	0,4	2	0,3
10	1	0,2	3	0,4
11	1	0,2	1	0,1
SKUPAJ kmetij	532	100	763	100

Vir podatkov: Projekt »Kmečka družina« (1991),
Ljubljana.

osebni odrekanj, po drugi strani pa tudi manjše socialne možnosti za doseganje ugodnejšega socialnega položaja. Toda povprečje tako zelenega kot tudi rojenega števila potomcev je še vedno precej nad nacionalnim. Če bi upoštevali vse slovenske kmetije, bi bilo seveda povprečno število otrok nekoliko drugačno. Kljub vsemu je mogoče sklepati, da anketirani člani kmečkih gospodinjstev povsem eksplicitno izrekajo pozitiven odnos do družinskega življenja.

SKLEP

Predstavljeni statistični podatki o demografskih in socialnih procesih v slovenskem prebivalstvu in nekateri rezultati raziskovalnega dela o problematiki kmečke družine prav gotovo ne dajejo povsem jasnega odgovora na

vsa zastavljena vprašanja. Nesporna pa je ugotovitev, da reproduktivna sposobnost slovenskih družin slabi, tudi kmečkih, čeprav za slednje velja, da v skupnem številu družinskih članov še vedno izstopajo, pa tudi razpad zakonskih zvez kot posledica nepomirljivega spora med partnerjema je še vedno precej manj pogost kot v ostalih družbenih slojih.

Večdesetletni specifični razvoj, ki kmetijstvu zvečine ni bil naklonjen, je zarezal v demografsko tkivo tega socialnega segmenta hude rane, ki jih je opaziti v izrazito neugodnih demografskih trendih kmečkega prebivalstva. K takemu statističnemu prikazovanju obstoječega stanja deloma prispevajo tudi metodološke opredelitve, ki v kategorijo kmečkih gospodarstev štejejo skoraj vse, ki imajo na kakršenkoli način, še tako marginalen, opraviti z zemljo in kmetijsko proizvodnjo. Zato ne preseneča, da od skupaj 156.549 kmečkih gospodarstev skoraj dve petini nima naslednika, temveč le dediča, ki bo morda tudi opustil tradicijo kmetovanja. Le v slabi četrtini (24,1%) primerov naslednik tudi dela na kmetiji, o tistem delu (mladoletnih) naslednikov, ki so po videnju staršev že določeni za to socialno vlogo (8,9%), pa prav tako ne moremo vnaprej zanesljivo sklepati, ali bodo kmetijo z vsemi njenimi heterogenimi socialnimi funkcijami tudi dejansko prevzeli.

Proces spreminjanja agrarne strukture se bo očitno nadaljeval, tako da bo tistih kmetij, ki se bodo ukvarjale samo s kmetovanjem, čedalje manj, večalo pa se bo število t. i. mešanih kmetij, ki so sicer že danes prevladujoč socio-ekonomski tip naše izrazito neugodne agrarne strukture. Pri tem ugotovitve nekaterih raziskovalcev, da postaja intergeneracijska kontinuiteta na veliko kmetijah vse bolj vprašljiva, prizadevajo v precejšnjem obsegu tudi tiste, ki bi sicer — glede na ekonomske, proizvodne in tehnološke značilnosti — imele realne perspektive, če bi seveda imele zagotovljen ustrezeni socio-demografski potencial. Kmetije brez mlade delovne sile in potomstva zagotovo nimajo nikakršne prihodnosti. Odgovora na vprašanje, s kakšnimi ukrepi bi bilo mogoče rešiti problem devitaliziranih kmetij, pravzaprav nihče ne pozna. Ali lahko danes tako povzdignjena vloga tržnih zakonitosti razreši vsa strukturna protislovja (razdrobljenost, neustrezno posestno strukturo

itn.) slovenskega kmetijstva, je odprto vprašanje. Vključevanje v skupen evropski prostor pa je za naše kmečko prebivalstvo še dodatna grožnja, saj so slovenske naravne razmere take, da nikoli ne bo sposobno enakopravno tekrovati z razvitejšimi, še zlasti ne s tistimi, ki imajo naravne komparativne prednosti.

Ohranjanje intergeneracijske povezanosti, ki skrbi tudi za ekološki vidik kmetovanja (t. i. *sustainable agriculture*), pa nima zgolj socialno-varstvene vloge za to socialno skupino, temveč usodno zadeva nacionalno bit in prehransko varnost vsega slovenskega prebivalstva. Povečan pritisk na kmetijstvo bo skoraj gotovo še dodatno okrepljeno tendenco prehajanja mladih iz kmetijstva v nekmetijstvo — tudi tistih, ki so svoje otroštvo in mladost preživeli na kmetijah. To velja še toliko bolj za ženski del

populacije, ki svojo prihodnost le še izjemoma in pod določenimi pogoji vidi na kmetiji. S tem so tesno povezane razvojne možnosti ruralnih območij in njenih nosilcev. S pospešenim procesom slabljenja vitalnih potencialov kmečkih družin pa se socialno-skrbstvenim institucijam posledično prepušča vse obsežnejša socialna problematika tudi kmečkega prebivalstva. V takih razmerah je lahko vloga socialnih delavcev in vseh tistih, ki se profesionalno ali kako drugače ukvarjajo z različnimi vidiki socialne problematike, osredotočena v glavnem le na gašenje vedno obsežnejših socialnih požarov. Edino pravo rešitev vidimo v ohranjanju vitalnosti kmečke družine in zagotavljanju njene intergeneracijske povezanosti. Temeljna skrb državnih institucij naj bo torej usmerjena na to področje.

Literatura

- A. BARBIČ *et al.* (1984), *Mešane kmetije kot dejavnik razvoja kmetijstva in podeželja II*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za agronomijo.
- (1993), *(Samo)obnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji: Stanje in možnosti*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.
- K. BOH (1985), Empirična verifikacija sociološke paradigme nuklearne družine v družbi blaginje. *Družboslovne razprave*, 3: 43-54.
- F. HRIBERNIK (1985), *Slovenski kmet med tradicionalizmom in modernizmom*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- (1991), Kooperativni odnosi kot element identitete ruralne skupnosti. *Sodobno kmetijstvo* 24, 3: 118-120.
- B. JEŽ (1993), Naš jurski park. *Delo — Sobotna priloga*, 16. 10. 1993: 36.
- S. JUŽNIČ (1984), *Tradicije in tradicionalnost*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- M. KOVAČIČ (1983), *Tipi kmetij v Sloveniji in njihove značilnosti*. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije (Raziskave in študije št. 63).
- H. MAISTER, F. URATNIK (1938), *Socialni problemi slovenske vasi*. Ljubljana: Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani.
- M. MAKAROVICH (1979), *Medsebojna pomoč na Slovenskem*. Muta: Gorenje.
- (1991), Družine z vitalnih in odmirajočih kmetij v luči nekaterih odnosov. V: *Prihodnost slovenskega podeželja* (ur. A. Barbič). Novo mesto: Dolenjska založba.
- J. MARENTIČ (1957), *Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom*. Ljubljana: Kmečka knjiga.
- I. PIRC, F. BAŠ (1938), *Socialni problemi slovenske vasi*. Ljubljana: Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani.
- (1991), Podatki raziskovalnega projekta *Kmečka družina*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.
- (1994), *Rezultati raziskovanj št. 617: Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v republiki Sloveniji v letu 1991*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.

V. Rus (1990), *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.
 — (1993), *Statistični letopis republike Slovenije 1993*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.
 — (1992), *Strategija razvoja slovenskega kmetijstva* Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo Republike Slovenije.
 M. ŠIRCELJ *et al.* (1989), *Projekcija prebivalstva SR Slovenije 1986-2006*. Ljubljana: Zavod SRS za statistiko.
 J. TOMŠIČ LUŠIN (1993), *Slojevska struktura slovenskih kmetov*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.